ইমাইল দুর্খেইমৰ ধর্মৰ সমাজতত্ত্ব

ৰিদীপ ফুকন

ধেমাজি মহাবিদ্যালয়

ইমাইল দুর্খেইমৰ ধর্মৰ সমাজতাত্ত্বিক বিশ্লেষণ আধুনিক সমাজতত্ত্বৰ অন্যতম গুৰুত্বপূর্ণ অৱদান। তেওঁৰ মতে ধর্ম কেৱল ঈশ্বৰ, দেৱতা বা অলৌকিক শক্তিৰ ওপৰত ব্যক্তিগত বিশ্বাসৰ সমষ্টি নহয়; ই এক সামাজিক প্রতিষ্ঠান, যাৰ জৰিয়তে মানুহে কিছুমান বস্তু আৰু আচাৰক পৱিত্র বুলি পৃথক কৰে, সেইবোৰৰ বিষয়ে বিশ্বাস ভাগ-বতৰা কৰে আৰু সামূহিক আচাৰত অংশগ্রহণ কৰি নিজৰ সমাজৰ সৈতে সংযোগ অনুভৱ কৰে। ১৯১২ চনত প্রকাশিত *The Elementary Forms of Religious Life* গ্রন্থত তেওঁ অষ্ট্রেলিয়াৰ আদিবাসী সমাজৰ টোটেমবাদৰ আলোচনা কৰি ধর্মীয় জীৱনৰ মৌলিক উপাদানসমূহ বুজিবলৈ চেষ্টা কৰে। দুর্খেইমে দেখুৱায় যে ধর্মীয় প্রতীকত মানুহে প্রায়ে নিজৰ সমাজৰ শক্তি আৰু ঐক্যকেই অন্য ৰূপত অনুভৱ কৰে। ধর্মই সমাজক এক নৈতিক সম্প্রদায় হিচাপে গঢ়ে, সামূহিক স্মৃতি সংৰক্ষণ কৰে আৰু সময়, স্থান, শ্রেণীবিভাজন আদি মৌলিক ধাৰণাক সামাজিক অর্থ প্রদান কৰে। এই প্রবন্ধত দুর্খেইমৰ ধর্ম-সংজ্ঞা, পৱিত্র আৰু অপৱিত্রৰ বিভাজন, বিশ্বাস, আচাৰ-অনুষ্ঠান, টোটেম, সামূহিক চেতনা, সামাজিক প্রতিনিধিত্ব, জ্ঞানৰ শ্রেণীসমূহ, ধর্মৰ সামাজিক কার্য, পদ্ধতি, সীমাবদ্ধতা আৰু বর্তমানৰ প্রাসংগিকতা বিস্তৃতভাৱে আলোচনা কৰা হৈছে।

ধর্ম মানুহৰ জীৱনৰ অতি পুৰণি আৰু বিস্তৃত সামাজিক অভিজ্ঞতা। পৃথিৱীৰ প্রায় সকলো সমাজতে মানুহে জীৱন-মৃত্যু, প্রকৃতি, দুখ-কষ্ট, নৈতিকতা, আশা আৰু ভৱিষ্যৎ সম্পর্কে কিছুমান গভীৰ প্রশ্নৰ উত্তৰ বিচাৰিছে। সেই অনুসন্ধানৰ ফলত বিশ্বাস, কাহিনী, পৱিত্র স্থান, উপাসনা, উৎসৱ, নিয়ম আৰু ধর্মীয় সংগঠনৰ সৃষ্টি হৈছে। কোনো ব্যক্তিয়ে ধর্মক ঈশ্বৰৰ সৈতে নিজৰ ব্যক্তিগত সম্পর্ক বুলি ভাবিব পাৰে; আন কোনোবাই ধর্মক নৈতিক শিক্ষা বা আধ্যাত্মিক শান্তিৰ উৎস বুলি মানিব পাৰে। সমাজতত্ত্বই এই ব্যক্তিগত অনুভৱক অস্বীকাৰ নকৰি সুধে—ধর্মীয় ধাৰণা আৰু আচাৰ কেনেকৈ সামাজিকভাৱে গঢ় লৈ উঠে, মানুহৰ মাজত কেনে সম্পর্ক স্থাপন কৰে, আৰু সমাজৰ সামূহিক জীৱনত কি ভূমিকা পালন কৰে? এই প্রশ্নসমূহৰ উত্তৰ বিচাৰি দুর্খেইমে ধর্মক সমাজতাত্ত্বিক অধ্যয়নৰ কেন্দ্রলৈ আনিছিল।

দুর্খেইমৰ আগতে বহু চিন্তকে ধর্মৰ উৎপত্তি ব্যাখ্যা কৰোঁতে ব্যক্তিগত ভয়, সপোন, আত্মাৰ ধাৰণা, অজ্ঞতা বা প্রকৃতিৰ শক্তিৰ প্রতি বিস্ময়ক প্রধান কাৰণ বুলি ধৰি লৈছিল। দুর্খেইমে এই ব্যাখ্যাবোৰক অসম্পূর্ণ বুলি গণ্য কৰে, কাৰণ সেইবোৰে ধর্মৰ ব্যক্তিগত উৎসৰ কথা ক'লেও ধর্মীয় বিশ্বাসৰ সামাজিক স্থায়িত্ব, একেলগে কৰা আচাৰ, পৱিত্র প্রতীকৰ প্রভাৱ আৰু সম্প্রদায়ৰ ঐক্যৰ কথা যথেষ্ট ব্যাখ্যা নকৰে। তেওঁ ধর্মক সমাজৰ বাহিৰৰ কোনো কল্পনাৰূপে নহয়, সমাজৰ মাজত চলি থকা

এক বাস্তৱ সামাজিক শক্তি হিচাপে অধ্যয়ন কৰে। ধর্মীয় বিশ্বাসসমূহ সমাজে সৃষ্টি আৰু ভাগ-বতৰা কৰে; আচাৰসমূহ সমাজে নির্ধাৰণ কৰে; আৰু সমাজৰ সদস্যসকলে সেই বিশ্বাস আৰু আচাৰত অংশ লৈ নিজৰ গোটৰ সদস্য বুলি অনুভৱ কৰে।

দুর্খেইমৰ বিশ্লেষণৰ কেন্দ্রীয় বক্তব্য হ'ল—ধর্মীয় জীৱনত মানুহে সমাজৰ শক্তিক পৱিত্র ৰূপত অনুভৱ কৰে। ইয়াৰ অর্থ এইটো নহয় যে প্রতিজন ধর্মবিশ্বাসীয়ে সচেতনভাৱে সমাজকেই পূজা কৰে। তেওঁৰ বক্তব্য অধিক সূক্ষ্ম: ধর্মীয় প্রতীক, দেৱতা বা পৱিত্র শক্তিৰ ৰূপ যিয়েই নহওক, সেইবোৰৰ ক্ষমতা সমাজৰ পৰা পৃথক নহয়। সমাজে ব্যক্তিৰ ওপৰত নৈতিক দাবী তোলে, আচৰণৰ নিয়ম নির্ধাৰণ কৰে, সামূহিকভাৱে সমর্থন আৰু নিষেধাজ্ঞা সৃষ্টি কৰে। এই শক্তিক মানুহে বহু সময়ত নিজৰ সাধাৰণ ব্যক্তিগত শক্তিতকৈ বৃহৎ বুলি অনুভৱ কৰে। ধর্ম সেই সামূহিক শক্তিক প্রতীক আৰু আচাৰৰ সহায়ত দৃশ্যমান আৰু অনুভৱযোগ্য কৰি তোলে।

এই প্রবন্ধত প্রথমে দুর্খেইমৰ বৌদ্ধিক পৰিৱেশ আৰু গৱেষণাৰ উদ্দেশ্য আলোচনা কৰা হ'ব। তাৰ পাছত ধর্মৰ সংজ্ঞা, পৱিত্র-অপৱিত্র বিভাজন, বিশ্বাস আৰু আচাৰৰ সম্পর্ক, টোটেমবাদৰ গঠন, সামূহিক চেতনা, ধর্মীয় প্রতীকৰ ভূমিকা, নৈতিক সম্প্রদায়, জ্ঞান আৰু শ্রেণীবিভাজনৰ সামাজিক উৎস, আৰু ধর্মৰ কার্যসমূহ বিশ্লেষণ কৰা হ'ব। তাৰ পিছত দুর্খেইমৰ পদ্ধতি আৰু তথ্যৰ সীমা, তেওঁৰ তত্ত্বৰ ওপৰত হোৱা সমালোচনা, আৰু সমসাময়িক সমাজত ধর্মীয় আৰু ধর্মনিৰপেক্ষ সামূহিক আচাৰ বুজিবলৈ তেওঁৰ দৃষ্টিভংগীৰ প্রাসংগিকতা বিবেচনা কৰা হ'ব। ইয়াৰ ফলত দুর্খেইমৰ চিন্তাক কেৱল এক সংজ্ঞা বা টোটেমবাদৰ ব্যাখ্যা হিচাপে নহয়, সমাজ, প্রতীক, নৈতিকতা আৰু সামূহিক জীৱনৰ মাজৰ সম্পর্কৰ এক বিস্তৃত তত্ত্ব হিচাপে বুজিব পৰা যাব।

দুর্খেইমৰ জীৱন আৰু বৌদ্ধিক পৰিৱেশ

ইমাইল দুর্খেইমৰ সম্পূর্ণ নাম ডেভিড ইমাইল দুর্খেইম। তেওঁ ১৮৫৮ চনত ফ্রান্সৰ এপিনালত জন্মগ্রহণ কৰে আৰু ১৯১৭ চনত মৃত্যুবৰণ কৰে। তেওঁৰ সময়ত ইউৰোপীয় সমাজত উদ্যোগায়ন, নগৰায়ন, ৰাজনৈতিক পৰিৱর্তন, ধর্মীয় কর্তৃত্বৰ হ্রাস আৰু ব্যক্তিবাদৰ বিস্তাৰ ঘটিছিল। পৰম্পৰাগত সম্প্রদায়ৰ বন্ধন ঢিলা হোৱাৰ লগে লগে এটা গুৰুত্বপূর্ণ প্রশ্ন উত্থাপিত হৈছিল: যদি একে ধর্মীয় বিশ্বাস বা পৰম্পৰাই সকলোকে একত্রিত কৰি নাৰাখে, তেন্তে আধুনিক সমাজত ঐক্য আৰু নৈতিক শৃংখলা কেনেকৈ বজাই থাকিব? দুর্খেইমে এই প্রশ্নৰ উত্তৰ বিচাৰিছিল। তেওঁ সমাজক কেৱল ব্যক্তিৰ যোগফল বুলি নাভাবি নিজস্ব নিয়ম, প্রতিষ্ঠান আৰু নৈতিক শক্তি থকা বাস্তৱতা হিচাপে অধ্যয়ন কৰিছিল।

দুর্খেইমে সমাজতত্ত্বক স্বতন্ত্র বৈজ্ঞানিক শাস্ত্র হিচাপে গঢ়ি তোলাৰ চেষ্টা কৰিছিল। তেওঁৰ *The Rules of Sociological Method* (১৮৯৫) গ্রন্থত তেওঁ সামাজিক তথ্যক বস্তুৰ দৰে নিৰপেক্ষভাৱে অধ্যয়ন কৰাৰ কথা কয়। সামাজিক তথ্য হৈছে ব্যক্তিৰ বাহিৰত থকা আৰু ব্যক্তিৰ আচৰণৰ ওপৰত বাধ্যতামূলক প্রভাৱ পেলোৱা নিয়ম, বিশ্বাস, আইন, ভাষা, ৰীতি-নীতি আৰু প্রতিষ্ঠান। উদাহৰণস্বৰূপে,

ভাষা কোনো এজন ব্যক্তিয়ে এককভাৱে সৃষ্টি নকৰে; সমাজে আগৰে পৰা ব্যৱহাৰ কৰা ভাষা ব্যক্তিয়ে শিকে আৰু তাৰ নিয়ম মানি কথা কয়। একেদৰে ধৰ্মীয় আচাৰো ব্যক্তিগত পছন্দৰ ফল মাত্ৰ নহয়; সমাজে নির্ধাৰণ কৰা দিন, স্থান, পদ্ধতি আৰু অর্থ অনুসৰি মানুহে অংশগ্রহণ কৰে।

দুর্খেইমৰ পূর্বৰ গ্রন্থ *The Division of Labour in Society* (১৮৯৩) আৰু *Suicide* (১৮৯৭)-তো সামাজিক সংহতি, নৈতিক নিয়ন্ত্রণ আৰু সামূহিক জীৱনৰ প্রশ্ন কেন্দ্রীয় আছিল। *Suicide* গ্রন্থত তেওঁ আত্মহত্যাৰ দৰে অতি ব্যক্তিগত যেন লগা ঘটনাকো সামাজিক কাৰকৰ সৈতে যুক্ত কৰি অধ্যয়ন কৰিছিল। ইয়াৰ পৰা স্পষ্ট হয় যে তেওঁৰ বাবে ব্যক্তি আৰু সমাজ পৰস্পৰৰ পৰা সম্পূর্ণ বিচ্ছিন্ন নহয়। ব্যক্তিৰ অনুভৱ, চিন্তা আৰু আচৰণ সমাজত গঢ় লৈ উঠে, যদিও ব্যক্তিগত অভিজ্ঞতা একেবাৰে একে নহয়। ধর্মৰ অধ্যয়নতো তেওঁ এই একে দৃষ্টিভংগী গ্রহণ কৰে। এজন মানুহৰ বিশ্বাস ব্যক্তিগত হ'ব পাৰে, কিন্তু সেই বিশ্বাসৰ ভাষা, প্রতীক আৰু আচাৰৰ অধিকাংশই সামূহিকভাৱে প্রস্তুত হয়।

ধর্ম অধ্যয়নৰ উদ্দেশ্য আৰু পদ্ধতি

দুর্খেইমৰ মুখ্য উদ্দেশ্য আছিল ধর্মৰ আটাইতকৈ মৌলিক আৰু সাধাৰণ উপাদানসমূহ বিচাৰি উলিওৱা। তেওঁ জটিল আৰু বৃহৎ ধর্মীয় পৰম্পৰাৰ বহুস্তৰীয় ইতিহাসৰ মাজেৰে আৰম্ভ নকৰি, তুলনামূলকভাৱে সৰল সামাজিক গঠনৰ ধর্মীয় জীৱন অধ্যয়ন কৰিব বিচাৰিছিল। তেওঁৰ যুক্তি আছিল—যদি কোনো সমাজত ধর্মীয় ব্যৱস্থাৰ মৌলিক বৈশিষ্ট্যসমূহ অধিক স্পষ্ট ৰূপত দেখা যায়, তেন্তে সেইবোৰ বিশ্লেষণ কৰি ধর্মৰ সাধাৰণ গঠন বুজিবলৈ সুবিধা হ'ব। এই যুক্তিৰ আধাৰত তেওঁ অষ্ট্রেলিয়াৰ কিছুমান আদিবাসী গোটৰ টোটেমবাদৰ বিৱৰণ অধ্যয়ন কৰে। তেওঁ টোটেমবাদক সকলো ধর্মৰ একমাত্র ঐতিহাসিক উৎস বুলি সৰলভাৱে প্রমাণ কৰিবলৈ বিচৰা নাছিল; তেওঁৰ মূল লক্ষ্য আছিল ধর্মীয় চিন্তা আৰু আচাৰৰ মৌলিক সামাজিক প্রক্রিয়া চিনাক্ত কৰা।

তেওঁৰ পদ্ধতি আছিল তুলনামূলক আৰু সমাজতাত্ত্বিক। তেওঁ ধর্মীয় ধাৰণাক কেৱল ধর্মতাত্ত্বিক সত্য-মিথ্যাৰ বিচাৰত নাৰাখি, সেই ধাৰণাই সমাজত কি কাম কৰে আৰু কেনেকৈ সামাজিক জীৱনৰ সৈতে জড়িত, সেইটো অধ্যয়ন কৰে। গৱেষকে ধর্মীয় বিশ্বাসক বাহিৰৰ পৰা উপহাস কৰা বা আগতীয়াকৈ মিছা বুলি ধৰি লোৱা উচিত নহয়। বৰং বিশ্বাসটো অনুসৰণ কৰা লোকসকলৰ বাবে তাৰ অর্থ কি, কোনে ইয়াক শিকে, কেনেকৈ ই আচৰণ নিয়ন্ত্রণ কৰে, আৰু গোটৰ সদস্যসকলক কেনেকৈ এক কৰে—এই প্রশ্নবোৰ সুধিব লাগে। দুর্খেইমে ধর্মীয় অনুভূতিক মানৱসমাজৰ বাস্তৱ অভিজ্ঞতা হিচাপে গ্রহণ কৰে, যদিও ইয়াৰ ব্যাখ্যা তেওঁ সমাজৰ গঠনৰ মাজত বিচাৰে।

তথাপি, তেওঁৰ অধ্যয়ন আধুনিক ক্ষেত্র-গৱেষণাৰ দৰে নাছিল। তেওঁ নিজে অষ্ট্রেলিয়াৰ সমাজসমূহত দীঘলীয়া সময় বাস কৰি তথ্য সংগ্রহ কৰা নাছিল; তেওঁ সেই সময়ত প্রকাশিত নৃতাত্ত্বিক বিৱৰণ, ভ্রমণ-বৃত্তান্ত আৰু অন্যান্য গৱেষকৰ তথ্যৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰিছিল। এই তথ্যৰ ওপৰত তৎকালীন ঔপনিৱেশিক দৃষ্টিভংগীৰ প্রভাৱ আছিল। তথাপি দুর্খেইমৰ বিশ্লেষণৰ গুৰুত্ব এইখিনিত যে

তেওঁ ধর্মক কেৱল ভুল জ্ঞান বা ব্যক্তিগত মানসিক অৱস্থা বুলি উপেক্ষা নকৰি, সামাজিক সংগঠন, সামূহিক আচাৰ আৰু ভাগ-বতৰা কৰা প্রতীকৰ সৈতে যুক্ত কৰিলে। তেওঁৰ পদ্ধতিয়ে পিছৰ সমাজতত্ত্ব আৰু নৃতত্ত্বত ধর্মৰ অধ্যয়নৰ বাবে নতুন প্রশ্ন উত্থাপন কৰিলে।

দুর্খেইমৰ ধর্মৰ সংজ্ঞা

দুর্খেইমে ধর্মক পৱিত্র বস্তুৰ সৈতে সম্পর্কিত বিশ্বাস আৰু আচাৰৰ এক সংহত ব্যৱস্থা হিচাপে ব্যাখ্যা কৰে, যি বিশ্বাস আৰু আচাৰে সেইবোৰ মানি চলা লোকসকলক এক নৈতিক সম্প্রদায়ত একত্রিত কৰে। এই সংজ্ঞাৰ কেইবাটাও অংশ বিশেষভাৱে গুৰুত্বপূর্ণ। প্রথমতে, ধর্মত বিশ্বাস থাকে—পৱিত্র বস্তু, শক্তি, সত্তা বা নিয়মৰ বিষয়ে কিছুমান ধাৰণা। দ্বিতীয়তে, ধর্মত আচাৰ থাকে—কোন সময়ত, কেনেকৈ আৰু ক'ত পৱিত্র বিষয়ৰ সৈতে সম্পর্ক স্থাপন কৰিব লাগে তাৰ নিয়মিত পদ্ধতি। তৃতীয়তে, এই বিশ্বাস আৰু আচাৰে ব্যক্তিক অকলশৰীয়া কৰি নাৰাখে; ই এক সম্প্রদায় বা নৈতিক গোট সৃষ্টি কৰে। এইদৰে ধর্ম কেৱল মনৰ ভিতৰৰ বিশ্বাস নহয়, সামাজিক সম্পর্কৰ এক সংগঠিত ৰূপ।

দুর্খেইমৰ সংজ্ঞাই ঈশ্বৰ বা দেৱতাৰ অস্তিত্বক ধর্মৰ বাধ্যতামূলক চর্ত হিচাপে ধৰা নাই। বহু ধর্মত ব্যক্তিগত ঈশ্বৰ বা সৃষ্টিকর্তাৰ ধাৰণা প্রধান; আন কিছুমান ধর্মীয় পৰম্পৰাত মুক্তি, নৈতিক সাধনা, পৱিত্র আইন, পূর্বপুৰুষ বা বিশেষ শক্তিৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব থাকে। যদি ধর্মৰ সংজ্ঞা কেৱল ঈশ্বৰত বিশ্বাসৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে, তেন্তে এই ভিন্ন পৰম্পৰাসমূহক বুজিবলৈ অসুবিধা হ'ব। দুর্খেইমে তাৰ সলনি পৱিত্রতাৰ ধাৰণা, আচাৰ আৰু সামূহিক সম্প্রদায়ক কেন্দ্র কৰে। ফলত ধর্মৰ বহুবিধ ৰূপ তুলনা কৰাৰ এক বিস্তৃত পৰিসৰ মুকলি হয়।

সংজ্ঞাটোৰ আন এটা তাৎপর্য হ'ল, ধর্মক ব্যক্তিগত আধ্যাত্মিকতা আৰু সংগঠিত ধর্ম—এই দুয়োটাকে সংযোগ কৰি বুজা যায়। কোনো ব্যক্তিয়ে নিঃসঙ্গভাৱে প্রার্থনা কৰিব পাৰে, কিন্তু প্রার্থনাৰ ভাষা, সুৰ, প্রতীক আৰু শুদ্ধ আচৰণৰ ধাৰণা তেওঁ সমাজৰ পৰা শিকে। সেই ব্যক্তিগত অনুভৱো কোনো বৃহত্তৰ পৰম্পৰাৰ সৈতে জড়িত। আনহাতে, সামূহিক ধর্মীয় অনুষ্ঠানত মানুহে নিজৰ ব্যক্তিগত দুখ, আশা আৰু প্রশ্নক আনৰ সৈতে ভাগ-বতৰা কৰে। সেয়েহে দুর্খেইমৰ সংজ্ঞাই ব্যক্তিগত অনুভৱৰ দিশ মচি নিদিয়ে; ই দেখুৱায় যে ব্যক্তিগত অনুভৱৰ অর্থ বহুলাংশে সামাজিকভাৱে সংগঠিত।

পৱিত্র আৰু অপৱিত্রৰ বিভাজন

দুর্খেইমৰ মতে ধর্মীয় চিন্তাৰ আটাইতকৈ মৌলিক বৈশিষ্ট্য হৈছে পৃথিৱীৰ বস্তু আৰু অভিজ্ঞতাক দুটা শ্রেণীত ভাগ কৰা—পৱিত্র আৰু অপৱিত্র। পৱিত্র বস্তু হৈছে বিশেষ মর্যাদা, সুৰক্ষা আৰু নিষেধাজ্ঞাৰে পৃথক কৰা বস্তু, স্থান, ব্যক্তি, সময়, শব্দ বা ধাৰণা। অপৱিত্র বস্তু মানে অপবিত্র বা নিকৃষ্ট বস্তু নহয়; ইয়াৰ অর্থ সাধাৰণ দৈনন্দিন জীৱনৰ অংশ, যিবোৰ পৱিত্র বস্তুৰ পৰা পৃথক ৰখা হয়। পৱিত্র

বস্তুৰ সৈতে কেনে আচৰণ কৰিব লাগে তাৰ নির্দিষ্ট নিয়ম থাকে। কিছুমান বস্তু স্পর্শ কৰিব নোৱাৰি, কিছুমান স্থানত বিশেষ আচাৰ মানি প্ৰৱেশ কৰিব লাগে, আৰু কিছুমান সময়ত বিশেষ অনুষ্ঠান অনুষ্ঠিত হয়।

পৱিত্ৰ আৰু অপৱিত্ৰৰ মাজৰ সীমা বস্তুৰ প্ৰাকৃতিক গুণত সদায় লুকাই থকা নহয়। এটা শিল সাধাৰণ শিল হৈ থাকিব পাৰে; কিন্তু কোনো সম্প্ৰদায়ে যদি তাক পূৰ্বপুৰুষৰ স্মৃতি, দেৱতাৰ উপস্থিতি বা গোষ্ঠীৰ ইতিহাসৰ প্ৰতীক বুলি মানে, তেন্তে সেই শিলে পৱিত্ৰ মৰ্যাদা লাভ কৰিব পাৰে। কোনো গছ এটা সমাজৰ বাবে সাধাৰণ প্ৰাকৃতিক বস্তু, আন এটা সমাজৰ বাবে পৱিত্ৰ টোটেম হ'ব পাৰে। অৰ্থাৎ পৱিত্ৰতা সামাজিকভাৱে স্বীকৃত, সামূহিকভাৱে সংৰক্ষিত আৰু আচাৰৰ দ্বাৰা প্ৰকাশিত। পৱিত্ৰ বস্তুৰ সৈতে জড়িত নিষেধাজ্ঞাই এই বিশেষত্বক দৈনন্দিন ব্যৱহাৰৰ পৰা ৰক্ষা কৰে।

এই বিভাজন কেৱল ধৰ্মীয় সমাজতে দেখা নাযায়। আধুনিক ধৰ্মনিৰপেক্ষ সমাজতো কিছুমান বস্তু বা স্থান বিশেষ মৰ্যাদাৰে পৃথক কৰা হয়। ৰাষ্ট্ৰীয় পতাকা, জাতীয় স্মৃতিসৌধ, শ্বহীদৰ স্মৃতি, সংবিধান বা ঐতিহাসিক স্থানৰ ক্ষেত্ৰত মানুহে সাধাৰণ ব্যৱহাৰৰ নিয়মৰ বাহিৰে সন্মানৰ আচৰণ প্ৰদৰ্শন কৰে। পতাকাক অসম্মান কৰা বা স্মৃতিসৌধ ক্ষতি কৰাক বহু লোকে কেৱল নিয়মভংগ বুলি নাভাবে; তেওঁলোকে ইয়াক সামূহিক পৰিচয়ৰ অপমান বুলি অনুভৱ কৰে। এই উদাহৰণে দেখুৱায় যে পৱিত্ৰতাৰ সমাজতাত্ত্বিক অৰ্থ ধৰ্মীয় বিশ্বাসৰ সীমা অতিক্ৰম কৰি সামূহিক মূল্যবোধ আৰু পৰিচয়ৰ ক্ষেত্ৰতো প্ৰযোজ্য।

পৱিত্ৰ-অপৱিত্ৰৰ বিভাজনে সামাজিক শৃংখলা গঢ়ে। এই সীমাই কিছুমান বস্তুৰ প্ৰতি সন্মান, কিছুমান আচাৰৰ প্ৰতি বাধ্যবাধকতা আৰু কিছুমান কাৰ্যৰ ওপৰত নিষেধাজ্ঞা সৃষ্টি কৰে। যেতিয়া সমাজৰ সদস্যসকলে একে সীমা মানে, তেতিয়া তেওঁলোকৰ মাজত ভাগ-বতৰা কৰা মূল্যবোধ গঢ় লৈ উঠে। সেই মূল্যবোধ ভংগ হ'লে সমাজে ক্ৰোধ, শোক বা নিন্দাৰ ৰূপত প্ৰতিক্ৰিয়া দেখুৱায়। সেয়েহে পৱিত্ৰ বস্তু কেৱল বিশ্বাসৰ বিষয় নহয়; ই সামাজিক সংহতি, নৈতিক নিয়ন্ত্ৰণ আৰু গোটৰ সীমাৰ প্ৰতীক।

বিশ্বাস আৰু আচাৰ-অনুষ্ঠান

দুৰ্খেইমে ধৰ্মৰ দুটা আন্তঃসম্পৰ্কিত দিশৰ কথা কয়—বিশ্বাস আৰু আচাৰ। বিশ্বাস হৈছে ধৰ্মীয় বাস্তৱতা সম্পৰ্কে ধাৰণা, কাহিনী আৰু শ্ৰেণীবিভাজন। আচাৰ হৈছে সেই বিশ্বাসৰ সৈতে সামঞ্জস্য থকা নির্দিষ্ট কার্য, যিবোৰ ব্যক্তি বা গোটে পৱিত্ৰ বস্তুৰ প্ৰতি আচৰণ নিয়ন্ত্ৰণ কৰিবলৈ সম্পাদন কৰে। কোনো গোটে এটা দিন পৱিত্ৰ বুলি মানিলে, সেই দিনত বিশেষ উপবাস, সমবেত প্ৰাৰ্থনা, উৎসৱ বা নিষেধাজ্ঞা পালন কৰিব পাৰে। বিশ্বাসে আচাৰক অৰ্থ দিয়ে; আচাৰে বিশ্বাসক পুনৰাবৃত্তি আৰু বাস্তৱ ৰূপ দিয়ে। কেৱল কিতাপত লিখা বিশ্বাস সমাজৰ দৈনন্দিন জীৱনত সজীৱ হৈ নাথাকে, যদি মানুহে তাক আচাৰৰ জৰিয়তে অনুশীলন নকৰে।

আচাৰৰ নিয়মসমূহৰ নিজস্ব সামাজিক শক্তি থাকে। কোনো ধৰ্মীয় অনুষ্ঠানত কোনে নেতৃত্ব দিব, কোনে কি ক'ব, কোনে ক'ত বহিব, কোন বস্তু আগবঢ়াব, কেনে পোছাক পিন্ধিব—এইবোৰৰ কিছুমান নিয়ম পৰম্পৰাই নিৰ্ধাৰণ কৰে। অংশগ্ৰহণকাৰীয়ে সকলো নিয়মৰ ধৰ্মতাত্ত্বিক ব্যাখ্যা নাজানিলেও, একেলগে সেইবোৰ পালন কৰাৰ অভিজ্ঞতাই তেওঁক গোটৰ সৈতে যুক্ত কৰে। অনুষ্ঠানত উপস্থিতি, প্ৰাৰ্থনাৰ সুৰ, সংগীত, নৃত্য, আহাৰ ভাগ-বতৰা বা নীৰৱতা—এই সকলোবোৰে মানুহৰ দেহ আৰু অনুভূতিকো একে ছন্দত আনে। সেয়েহে আচাৰ বৌদ্ধিক বিশ্বাসৰ বাহক হোৱাৰ লগতে শাৰীৰিক আৰু আবেগিক অভিজ্ঞতাৰ মাধ্যমো।

আচাৰ ব্যক্তিগত জীৱনৰ বিভিন্ন পৰ্যায়ক সামাজিক স্বীকৃতি দিয়াৰ ক্ষেত্ৰতো গুৰুত্বপূৰ্ণ। জন্ম, নামকৰণ, প্ৰাপ্তবয়স্কতা, বিবাহ, অসুস্থতা আৰু মৃত্যুৰ লগত জড়িত অনুষ্ঠানসমূহে ব্যক্তিৰ জীৱনৰ পৰিৱৰ্তনক কেৱল ব্যক্তিগত ঘটনা হৈ থাকিবলৈ নিদিয়ে। পৰিয়াল আৰু সম্প্ৰদায় একত্ৰিত হৈ সেই পৰিৱৰ্তনৰ সাক্ষী হয়, নতুন ভূমিকা স্বীকাৰ কৰে, শোক ভাগ কৰে বা শুভেচ্ছা জনায়। এইদৰে আচাৰে ব্যক্তিগত সংকট আৰু আনন্দক সামূহিক জীৱনৰ অংশ কৰি তোলে। দুৰ্খেইমৰ দৃষ্টিত, মানুহে একেলগে কৰা আচাৰৰ মাজতে ধৰ্মৰ সামূহিক চৰিত্ৰ বিশেষভাৱে দৃশ্যমান হয়।

টোটেমবাদ আৰু টোটেমিক ব্যৱস্থা

দুৰ্খেইমৰ ধৰ্মতত্ত্বৰ কেন্দ্ৰত আছে টোটেমবাদৰ বিশ্লেষণ। টোটেম হৈছে কোনো গোষ্ঠী বা গোত্ৰৰ সৈতে বিশেষভাৱে জড়িত প্ৰাণী, উদ্ভিদ বা প্ৰাকৃতিক বস্তুৰ প্ৰতীক। অষ্ট্ৰেলিয়াৰ কিছুমান আদিবাসী সমাজৰ বৰ্ণনাত গোষ্ঠীৰ সদস্যসকলৰ এটা উমৈহতীয়া টোটেম থাকে; সেই টোটেমে গোষ্ঠীৰ পৰিচয়, পূৰ্বপুৰুষৰ সৈতে সম্পৰ্ক আৰু পৱিত্ৰতাৰ ভাব প্ৰকাশ কৰে। টোটেম কোনো সজ্জাগত চিহ্ন মাত্ৰ নহয়। ই সামাজিক গোটৰ নাম, স্মৃতি, আচাৰ আৰু সদস্যতাৰ সীমাক একেটা প্ৰতীকত একত্ৰিত কৰে। কোনো ব্যক্তিয়ে টোটেমিক গোষ্ঠীৰ সদস্য হোৱা মানে তেওঁ এক বৃহত্তৰ সামাজিক সম্পৰ্কৰ অংশ হোৱা।

টোটেমিক ব্যৱস্থাত সাধাৰণতে তিনিটা বস্তু পৰস্পৰৰ সৈতে সম্পৰ্কিত থাকে: টোটেমিক প্ৰজাতি বা বস্তু, সেই টোটেমৰ প্ৰতীকচিহ্ন, আৰু টোটেমৰ সৈতে জড়িত গোষ্ঠী। কেতিয়াবা টোটেমিক প্ৰাণী বা উদ্ভিদক বিশেষ সন্মান দিয়া হয়; কেতিয়াবা তাৰ ছবি অস্ত্ৰ, সঁজুলি, শৰীৰ বা আন পৱিত্ৰ বস্তুত অংকন কৰা হয়। কিছুমান পৰিস্থিতিত টোটেমিক প্ৰজাতি খোৱা বা ক্ষতি কৰাত নিষেধ থাকে; আন কিছুমান ক্ষেত্ৰত বিশেষ অনুষ্ঠানত নিয়ম মানি তাক ব্যৱহাৰ কৰা হয়। এই নিয়মসমূহে টোটেমক দৈনন্দিন প্ৰকৃতিৰ পৰা পৃথক কৰি পৱিত্ৰ মৰ্যাদা দিয়ে। একে সময়তে, টোটেমে গোষ্ঠীৰ সদস্যসকলক একে পৰিচয়ৰ অধীনত সংযুক্ত কৰে।

দুৰ্খেইমে টোটেমৰ সামাজিক অৰ্থ ব্যাখ্যা কৰোঁতে এটা গভীৰ যুক্তি আগবঢ়ায়। গোষ্ঠীৰ সদস্যসকলে টোটেমক পূজা কৰে বুলি দেখা গ'লেও, তেওঁৰ মতে প্ৰতীকটোৰ অন্তৰালত সমাজৰ

নিজৰ সামূহিক শক্তি থাকে। সমাজে ব্যক্তিৰ ওপৰত শক্তিশালী প্ৰভাৱ পেলায়, কিন্তু সেই শক্তি দৈনন্দিন অভিজ্ঞতাত সদায় দৃশ্যমান নহয়। টোটেমে সেই অদৃশ্য সামাজিক শক্তিক দৃশ্যমান ৰূপ দিয়ে। গোষ্ঠীৰ মানুহে যেতিয়া টোটেমৰ আগত আচাৰ কৰে, তেতিয়া তেওঁলোকে প্ৰতীকটোৰ প্ৰতি সন্মান দেখুৱাই একে সময়তে নিজৰ গোট, গোষ্ঠীৰ নিয়ম আৰু উমৈহতীয়া জীৱনৰ প্ৰতি আনুগত্য প্ৰকাশ কৰে। দুৰ্খেইমে এইদৰে টোটেমৰ পূজাক সমাজৰ প্ৰতীকী আত্ম-স্বীকৃতিৰূপে ব্যাখ্যা কৰে।

টোটেমবাদে ধৰ্ম আৰু সামাজিক সংগঠনৰ ঘনিষ্ঠ সম্পৰ্কো প্ৰকাশ কৰে। টোটেমৰ ভিত্তিত মানুহে গোষ্ঠীৰ সদস্য চিনাক্ত কৰে, বিবাহৰ নিয়ম মানে, আত্মীয়তা বা সহযোগিতাৰ সীমা বুজে আৰু সামূহিক অনুষ্ঠানত অংশ লয়। টোটেমিক গোটসমূহৰ নিয়মে কেৱল উপাসনাৰ ক্ষেত্ৰ নহয়, দৈনন্দিন সামাজিক সম্পৰ্ককো নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব পাৰে। ইয়াৰ দ্বাৰা ধৰ্ম সমাজৰ ওপৰত অতিৰিক্ত বা পৃথক স্তৰ নহয় বুলি দুৰ্খেইমে দেখুৱায়। ধৰ্মীয় প্ৰতীক আৰু আচাৰে সমাজৰ গঠনক প্ৰকাশ কৰে আৰু কেতিয়াবা তাক পুনৰ দৃঢ় কৰে।

টোটেমবাদৰ অধ্যয়নৰ গুৰুত্ব ইয়াতো যে ই ধৰ্মৰ বাবে ব্যক্তিগত ঈশ্বৰৰ ধাৰণা অত্যাৱশ্যক নহয় বুলি দেখুৱায়। পৱিত্ৰ প্ৰাণী, চিহ্ন বা গোষ্ঠীৰ প্ৰতীকেই ধৰ্মীয় ব্যৱস্থাৰ কেন্দ্ৰ হ'ব পাৰে। ইয়াৰ পৰা দুৰ্খেইমে ধৰ্মৰ সাধাৰণ উপাদানসমূহৰ বিষয়ে সিদ্ধান্তলৈ যায়—সকলো ধৰ্মীয় ব্যৱস্থাতে কোনো নহয় কোনো ৰূপত পৱিত্ৰ বস্তু, সেইবোৰৰ বিষয়ে বিশ্বাস, নিষেধাজ্ঞা আৰু সামূহিক আচাৰ থাকে। অৱশ্যে, টোটেমবাদৰ পৰা সকলো ধৰ্মৰ ইতিহাস একে ধৰণে বিকশিত হৈছে বুলি ধৰি ল'ব নোৱাৰি। তেওঁৰ মূল অৱদান হৈছে টোটেমবাদক হীনজ্ঞান নকৰি, ইয়াৰ মাজেৰে সমাজ আৰু ধৰ্মৰ মৌলিক সম্পৰ্ক বিশ্লেষণ কৰা।

সামূহিক চেতনা আৰু ধৰ্মীয় অনুভূতি

দুৰ্খেইমে "সামূহিক চেতনা" বুলি অভিহিত কৰা ধাৰণাটো ধৰ্মীয় সমাবেশৰ শক্তি বুজিবলৈ বিশেষ সহায়ক। যেতিয়া বহু মানুহ একেলগে কোনো উৎসৱ, উপাসনা, শোকানুষ্ঠান বা গোষ্ঠীগত সভাত অংশগ্ৰহণ কৰে, তেতিয়া তেওঁলোকৰ মাজত এক তীব্ৰ সামূহিক আবেগ সৃষ্টি হ'ব পাৰে। গীত, ঢোল, নৃত্য, প্ৰাৰ্থনা, শ্লোগান, একে গতিৰে চলা আচাৰ আৰু গোটৰ উপস্থিতিয়ে অংশগ্ৰহণকাৰীৰ ব্যক্তিগত অনুভৱক অধিক শক্তিশালী কৰি তোলে। মানুহে নিজৰ দৈনন্দিন পৰিচয়ৰ সীমা অতিক্ৰম কৰি বৃহত্তৰ গোটৰ সৈতে সংযুক্ত অনুভৱ কৰে। সেই সময়ত সমষ্টিৰ শক্তি ব্যক্তিগত শক্তিতকৈ বহুত ডাঙৰ যেন লাগে।

এই অভিজ্ঞতাত মানুহে কেতিয়াবা ভাবে যে তেওঁলোকৰ ওপৰত কোনো অতিমানৱীয় শক্তি নামি আহিছে। দুৰ্খেইমৰ ব্যাখ্যা অনুসৰি, এই অনুভৱ অমূলক বুলি উলাই দিয়াৰ প্ৰয়োজন নাই; ই বাস্তৱ সামূহিক অভিজ্ঞতা। কিন্তু সেই শক্তিৰ উৎসক তেওঁ সমাজৰ সামূহিক উপস্থিতি আৰু সংগঠনত বিচাৰে। সমাবেশে সৃষ্টি কৰা উত্তেজনা ব্যক্তিক সাধাৰণ দিনৰ তুলনাত অধিক সাহসী, আনন্দিত,

গভীৰভাৱে শোকাতুৰ বা নৈতিকভাৱে দৃঢ় কৰিব পাৰে। অংশগ্ৰহণকাৰীয়ে এই অনুভৱৰ উৎস বুজাবলৈ ধৰ্মীয় শক্তি, দেৱতা বা পৱিত্ৰ উপস্থিতিৰ ভাষা ব্যৱহাৰ কৰে। ধৰ্মীয় ভাষাই এই সামূহিক অভিজ্ঞতাক ব্যাখ্যা আৰু সংৰক্ষণ কৰে।

সামূহিক চেতনাৰ সামাজিক ফল বহুমুখী। ই গোটৰ সদস্যসকলক নিজৰ উমৈহতীয়া পৰিচয় পুনৰ অনুভৱ কৰায়, নিয়ম আৰু মূল্যবোধৰ প্ৰতি আনুগত্য দৃঢ় কৰে, আৰু ব্যক্তিগত বিচ্ছিন্নতা কমাব পাৰে। উৎসৱৰ সময়ত মানুহে দৈনন্দিন কামৰ পৰা আঁতৰি আহি একে সময় আৰু স্থান ভাগ কৰে। তেওঁলোকে একে কাহিনী শুনে, একে প্ৰতীক দেখে আৰু একে আচাৰত অংশ লয়। এই অভিজ্ঞতা পিছলৈ স্মৃতি হিচাপে থাকে আৰু পৰৱৰ্তী প্ৰজন্মকো পৰম্পৰাৰ সৈতে যুক্ত কৰিব পাৰে। নিয়মীয়াকৈ অনুষ্ঠিত উৎসৱ বা প্ৰাৰ্থনাই সমাজৰ নৈতিক জীৱন পুনৰ নবীকৰণ কৰাৰ সুযোগ সৃষ্টি কৰে।

এই ধাৰণাটো ধৰ্মীয় সমাৱেশৰ বাহিৰতো প্ৰয়োগ কৰিব পাৰি। ৰাজনৈতিক সভা, ক্ৰীড়া প্ৰতিযোগিতা, জাতীয় উৎসৱ, শোকসভা, সংগীতানুষ্ঠান বা ছাত্ৰ আন্দোলনত মানুহে একে প্ৰতীক আৰু আবেগৰ অধীনত একত্ৰিত হ'ব পাৰে। কোনো দলৰ জয়ত সমৰ্থকসকলৰ উল্লাস, বিপৰ্যয়ৰ পাছত সামূহিক শোক, বা স্বাধীনতা দিৱসত জাতীয় পতাকাক লৈ সৃষ্টি হোৱা গৌৰৱ—এইবোৰ সামূহিক আবেগৰ উদাহৰণ হ'ব পাৰে। এই পৰিঘটনাবোৰে দেখুৱায় যে সমাজে কেৱল নিয়মৰ জৰিয়তে নহয়, একেলগে অনুভৱ কৰা আবেগৰ জৰিয়তেও নিজৰ ঐক্য পুনৰ গঢ়ে।

প্ৰতীক আৰু সমাজৰ আত্ম-প্ৰতিনিধিত্ব

সমাজক দেখা বা স্পৰ্শ কৰা নাযায়, কিন্তু মানুহে সমাজৰ সদস্য বুলি অনুভৱ কৰে। দুৰ্খেইমৰ মতে প্ৰতীকসমূহে এই অদৃশ্য সামূহিক বাস্তৱতাক দৃশ্যমান কৰি তোলে। টোটেম, পতাকা, ধৰ্মীয় চিহ্ন, মন্দিৰৰ মূৰ্তি, পৱিত্ৰ পুথি বা বিশেষ ৰং—এইবোৰ নিজে নিজে সমাজ নহয়; কিন্তু সমাজে সিহঁতক বিশেষ অৰ্থ প্ৰদান কৰে। প্ৰতীকটোলৈ চাই মানুহে কেৱল বস্তুটো নেদেখে, তাৰ সৈতে জড়িত ইতিহাস, গোট, নৈতিক আদৰ্শ আৰু উমৈহতীয়া স্মৃতিকো অনুভৱ কৰে। সেইবাবে এটা সৰু চিহ্নেও গভীৰ আবেগ সৃষ্টি কৰিব পাৰে।

প্ৰতীকৰ শক্তি সামাজিক স্বীকৃতিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। কোনো চিহ্নক এজন ব্যক্তিয়ে গুৰুত্ব দিলেই সেয়া সমষ্টিৰ পৱিত্ৰ প্ৰতীক নহয়; বহু লোকৰ মাজত ভাগ-বতৰা হোৱা অৰ্থ আৰু আচাৰে তাক সামাজিক ক্ষমতা দিয়ে। এই ক্ষমতা প্ৰজন্মৰ পৰা প্ৰজন্মলৈ স্থানান্তৰিত হয়। শিশুৱে পৰিয়াল, বিদ্যালয়, ধৰ্মীয় অনুষ্ঠান আৰু ৰাজহুৱা উৎসৱৰ জৰিয়তে প্ৰতীকৰ অৰ্থ শিকে। পিছলৈ তেওঁ নিজেও সেই প্ৰতীকক মান্যতা দিয়ে আৰু আনকো ইয়াৰ প্ৰতি সন্মান কৰিবলৈ কয়। এনেদৰে প্ৰতীকে সমাজৰ অতীত আৰু বৰ্তমানৰ মাজত সেতু নিৰ্মাণ কৰে।

দুৰ্খেইমে সমাজৰ প্ৰতীকী আত্ম-প্ৰতিনিধিত্বৰ কথা কওঁতে ধৰ্মীয় বিশ্বাসৰ আন্তৰিক সত্যক সৰলভাৱে নাকচ কৰা নাই। তেওঁৰ বিশ্লেষণত ধৰ্মীয় প্ৰতীক একে সময়তে দুটা স্তৰত কাম কৰে:

বিশ্বাসীৰ বাবে ই পৱিত্ৰ শক্তি বা সত্তাৰ সৈতে সম্পৰ্ক স্থাপন কৰে; সমাজতাত্ত্বিকৰ বাবে ই সামূহিক জীৱনৰ প্ৰতিনিধি। এই দুটা ব্যাখ্যা সদায় পৰস্পৰবিৰোধী হ'বই লাগিব বুলি ক'ব নোৱাৰি। সমাজতত্ত্বই বিশ্বাসীৰ অভিজ্ঞতাৰ সামাজিক চৰ্ত বুজিবলৈ চেষ্টা কৰে। কোনো ধৰ্মীয় প্ৰতীকক "সমাজৰ চিহ্ন" বুলি ক'লে বিশ্বাসীৰ বাবে তাৰ আধ্যাত্মিক অৰ্থ লুপ্ত নহয়; কিন্তু সমাজতাত্ত্বিক বিশ্লেষণে দেখুৱায় যে সেই অৰ্থ এটা সামাজিক পৰম্পৰাৰ মাজেৰে গঢ়ি উঠে।

ধৰ্ম আৰু নৈতিক সম্প্ৰদায়

দুৰ্খেইমৰ ধৰ্ম-সংজ্ঞাত "নৈতিক সম্প্ৰদায়"ৰ ধাৰণাটো বিশেষ কেন্দ্ৰীয়। ধৰ্মীয় গোট কেৱল একে ধৰণৰ মতামত থকা মানুহৰ সমষ্টি নহয়; সদস্যসকলে কিছুমান উমৈহতীয়া কৰ্তব্য, নিয়ম, নিষেধ আৰু মূল্যবোধ স্বীকাৰ কৰে। তেওঁলোকে জানে কোন আচৰণ গ্ৰহণযোগ্য, কোনটো অপমানজনক, আৰু গোটৰ সদস্য হিচাপে তেওঁলোকৰ ওপৰত কি দায়িত্ব আছে। এই নিয়মসমূহে সামাজিক জীৱনক নৈতিক দিশ দিয়ে। ধৰ্মীয় সম্প্ৰদায়ে দান, অতিথি-সেৱা, সহায়, ক্ষমা, শোক ভাগ কৰা বা ন্যায়ৰ ধাৰণাক উৎসাহিত কৰিব পাৰে; একে সময়তে কিছুমান আচৰণৰ ওপৰত নিষেধাজ্ঞাও আৰোপ কৰিব পাৰে।

নৈতিক সম্প্ৰদায় গঠন কৰাত ধৰ্মীয় শিক্ষাৰ লগতে দৈনন্দিন অংশগ্ৰহণো গুৰুত্বপূৰ্ণ। শিশুৱে ধৰ্মীয় কাহিনী শুনি নৈতিক উদাহৰণ পায়; পৰিয়াল আৰু সমাজৰ জ্যেষ্ঠসকলে আচৰণৰ নিয়ম শিকায়; উৎসৱ আৰু আচাৰে সদস্যতাৰ অনুভৱ গঢ়ে। ধৰ্মীয় প্ৰতিষ্ঠানে বিবাহ, মৃত্যু, দুখ-কষ্ট বা সংঘাতৰ সময়ত মানুহক সংগঠিত সহায় আগবঢ়াব পাৰে। যেতিয়া কোনো সদস্য অসুস্থ হয় বা পৰিয়ালত মৃত্যু ঘটে, সম্প্ৰদায়ৰ আন লোকৰ উপস্থিতিয়ে ব্যক্তিগত দুখক সামাজিকভাৱে ভাগ কৰা অভিজ্ঞতা কৰি তোলে। এই সমৰ্থন ব্যক্তিৰ বাবে বাস্তৱ আৰু স্পৰ্শযোগ্য।

দুৰ্খেইমে ধৰ্মীয় সংহতিক সমাজৰ নৈতিক শৃংখলাৰ সৈতে যুক্ত কৰে। আইন বা চৰকাৰী নিয়মে বাহ্যিক আচৰণ নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব পাৰে; কিন্তু সমাজৰ প্ৰতিজন সদস্যৰ মনত থকা নৈতিক বাধ্যবোধে দৈনন্দিন সহযোগিতা সম্ভৱ কৰে। ধৰ্মই এই বাধ্যবোধক পৱিত্ৰ কৰ্তব্যৰ ৰূপ দিব পাৰে। তথাপি দুৰ্খেইমৰ বক্তব্য এইটো নহয় যে সকলো নৈতিকতা ধৰ্মৰ পৰাই আহে বা ধৰ্ম নাথাকিলে নৈতিকতা নোহোৱা হয়। তেওঁৰ মতে নৈতিক মূল্যবোধৰ উৎস সামূহিক জীৱনত নিহিত থাকে, আৰু ধৰ্ম সেই মূল্যবোধক ঐতিহাসিকভাৱে সংগঠিত আৰু শক্তিশালী কৰাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ পথ।

ধৰ্ম আৰু সমাজৰ সম্পৰ্ক

দুৰ্খেইমৰ তত্ত্বৰ আটাইতকৈ জনাজাত বক্তব্য হ'ল—মানুহে ধৰ্মীয় শক্তিক পূজা কৰাৰ সময়ত এক গভীৰ অৰ্থত সমাজৰ শক্তিকেই পূজা কৰে। এই বক্তব্যক আক্ষৰিক অৰ্থত ল'লে ভুল বুজাবুজি হ'ব পাৰে। তেওঁ কোৱা নাই যে প্ৰত্যেক ধৰ্মীয় ব্যক্তিয়ে জানি-বুজি নিজৰ সমাজক দেৱতা বুলি ভাবে।

তেওঁৰ যুক্তি হৈছে যে সমাজৰ শক্তি ব্যক্তিৰ ওপৰত বাস্তৱ প্ৰভাৱ পেলায়। ভাষা, পৰম্পৰা, আইন, নৈতিক নিয়ম আৰু সম্প্ৰদায়ৰ সমৰ্থনে ব্যক্তিৰ জীৱন গঢ়ে। এই শক্তি ব্যক্তিৰ জন্মৰ আগৰে পৰা থাকে আৰু তেওঁৰ মৃত্যুৰ পাছতো চলি থাকে। সমাজৰ এই স্থায়িত্ব আৰু ক্ষমতাই ধৰ্মীয় অনুভূতিত পৱিত্ৰ শক্তিৰ ৰূপ লাভ কৰিব পাৰে।

এই যুক্তি বুজিবলৈ সামাজিক জীৱনৰ কিছুমান অভিজ্ঞতা বিবেচনা কৰিব পাৰি। এজন ব্যক্তিয়ে কোনো প্ৰতিশ্ৰুতি ভংগ কৰিলে তেওঁৰ অন্তৰত অপৰাধবোধ হ'ব পাৰে; এই অনুভৱ কেৱল ব্যক্তিগত ইচ্ছাৰ ফল নহয়, তেওঁ শিকা সামাজিক নৈতিকতাৰ প্ৰভাৱ। সমাজৰ সদস্যসকলে অন্যায়ৰ বিৰুদ্ধে একেলগে প্ৰতিবাদ কৰিলে, ব্যক্তিয়ে নিজৰ একক শক্তিতকৈ বহুগুণে বৃহৎ শক্তি অনুভৱ কৰে। একে ধৰণে ধৰ্মীয় অনুষ্ঠানত অংশগ্ৰহণকাৰীয়ে নিজকে বৃহত্তৰ নৈতিক জগতৰ অংশ বুলি অনুভৱ কৰে। তেওঁলোকৰ বাবে সেই শক্তি বাস্তৱ, কাৰণ ই তেওঁলোকৰ আচৰণ, আবেগ আৰু সম্পৰ্কত প্ৰভাৱ পেলায়। দুৰ্খেইমে সেই শক্তিৰ সামাজিক উৎস চিহ্নিত কৰে।

ধৰ্ম আৰু সমাজৰ সম্পৰ্ক পাৰস্পৰিক। সমাজে ধৰ্মীয় প্ৰতীক, কাহিনী আৰু আচাৰ সৃষ্টি কৰে; hynrei ধৰ্মইও সমাজক পুনৰ গঢ়ে। ধৰ্মীয় শিক্ষা মানুহৰ নৈতিকতা প্ৰভাৱিত কৰে, আচাৰে সামাজিক বন্ধন নবীকৰণ কৰে, আৰু পৱিত্ৰ প্ৰতীকে গোটৰ পৰিচয় দৃঢ় কৰে। এইদৰে ধৰ্ম সমাজৰ প্ৰতিফলনো, সমাজ গঢ়াৰ শক্তিও। ধৰ্মক কেৱল সমাজৰ নিষ্ক্ৰিয় ছাঁ বুলি ভাবিলে ইয়াৰ সক্ৰিয় ভূমিকা নেদেখা যায়; আকৌ ধৰ্মক সমাজৰ বাহিৰৰ সম্পূৰ্ণ স্বয়ংসম্পূৰ্ণ শক্তি বুলি ভাবিলে ইয়াৰ সামাজিক আধাৰ উপেক্ষা কৰা হয়।

সামূহিকতাৰ প্ৰকাশ

"সামূহিকতাৰ প্ৰকাশ" হৈছে গোটে ভাগ-বতৰা কৰা ধাৰণা, প্ৰতীক, বিশ্বাস আৰু শ্ৰেণীবিভাজনৰ নাম। কোনো সমাজৰ সদস্যসকলে পৃথিৱীক বুজিবলৈ কিছুমান উমৈহতীয়া অৰ্থ ব্যৱহাৰ কৰে। কোন বস্তু পৱিত্ৰ, কোনটো অপৱিত্ৰ, কোন দিন বিশেষ, কোন স্থান নিষিদ্ধ, কোন আচৰণ ন্যায়সংগত—এইবোৰ ধাৰণা কেৱল ব্যক্তিগত মনত পৃথকে পৃথকে সৃষ্টি নহয়। সমাজে সেইবোৰ গঢ়ে, ভাষা আৰু শিক্ষাৰ জৰিয়তে প্ৰচাৰ কৰে, আৰু আচাৰৰ দ্বাৰা পুনৰ দৃঢ় কৰে। সেইবাবে সামূহিকতাৰ প্ৰকাশ ব্যক্তিগত বিশ্বাসৰ যোগফলতকৈ অধিক; ই ব্যক্তিৰ আগতে থকা আৰু ব্যক্তিক দিশ দিয়া এক সাংস্কৃতিক ভাণ্ডাৰ।

ধৰ্মীয় কাহিনী আৰু প্ৰতীকসমূহ সামূহিকতাৰ প্ৰকাশৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ ৰূপ। কোনো গোটৰ উৎপত্তিৰ কাহিনী, পূৰ্বপুৰুষৰ স্মৃতি, পৱিত্ৰ গ্ৰন্থ, উৎসৱৰ গীত বা বিশেষ চিহ্নে গোটৰ আত্মপৰিচয় প্ৰকাশ কৰে। সকলো সদস্যই কাহিনীটোৰ প্ৰতিটো অংশ একে ধৰণে ব্যাখ্যা নকৰিব পাৰে; তথাপি সেই কাহিনীটো তেওঁলোকৰ বাবে উমৈহতীয়া সাংস্কৃতিক সম্পদ। এই ভাগ-বতৰা কৰা অৰ্থই মানুহক একেলগে চিন্তা

আৰু কার্য কৰিবলৈ সহায় কৰে। সামাজিক জীৱনৰ জটিলতা বুজিবলৈ সমাজতত্ত্বই সেয়েহে ব্যক্তিগত মানসিক অৱস্থাৰ লগতে এই সামূহিক অর্থব্যৱস্থাৰো অধ্যয়ন কৰিব লাগে।

সামূহিকতাৰ প্ৰকাশ সদায় স্থিৰ হৈ নাথাকে। সময়ৰ লগে লগে নতুন অভিজ্ঞতা, ৰাজনৈতিক পৰিৱৰ্তন, প্ৰব্ৰজন, শিক্ষা আৰু আন্তঃসাংস্কৃতিক সংযোগে পুৰণি প্ৰতীকৰ অর্থ সলনি কৰিব পাৰে। কোনো ধর্মীয় অনুষ্ঠান নতুন প্ৰজন্মই নতুন ৰূপত পালন কৰিব পাৰে; কিছুমান নিয়মৰ পুনর্ব্যাখ্যা হ'ব পাৰে; কোনো প্ৰতীক আগতে সীমিত গোটৰ আছিল, পিছলৈ বৃহত্তৰ পৰিচয়ৰ চিহ্ন হ'ব পাৰে। গোটৰ সদস্যসকলে নতুন অর্থ সৃষ্টি বা পুৰণি অর্থ পুনৰ নিশ্চিত কৰাৰ সময়ত সামাজিক জীৱনো পৰিৱর্তিত হয়।

ধর্ম আৰু জ্ঞানৰ সামাজিক উৎস

The Elementary Forms of Religious Life গ্ৰন্থৰ শেষৰ অংশত দুৰ্খেইমে ধর্মক কেৱল আচাৰ আৰু নৈতিকতাৰ উৎস হিচাপেই নহয়, মানৱ জ্ঞানৰ মৌলিক শ্ৰেণীসমূহৰ সামাজিক উৎস হিচাপেও আলোচনা কৰে। মানুহে পৃথিৱী বুজিবলৈ সময়, স্থান, শ্ৰেণী, কাৰণ, পৰিমাণ আৰু সম্পর্কৰ দৰে ধাৰণা ব্যৱহাৰ কৰে। এই ধাৰণাসমূহক বহু সময়ত কেৱল ব্যক্তিৰ মগজুৰ স্বাভাৱিক গুণ বুলি ধৰা হয়। দুৰ্খেইমে এই দৃষ্টিভংগীক প্ৰশ্ন কৰি কয় যে জ্ঞানৰ বহু মৌলিক ৰূপ সামাজিক জীৱনৰ মাজত গঢ় লৈ উঠে। মানুহে একেলগে কাম কৰিবলৈ, অনুষ্ঠান পালন কৰিবলৈ, ঋতু আৰু দিন চিনাক্ত কৰিবলৈ, গোষ্ঠী আৰু বস্তুৰ পার্থক্য বুজিবলৈ উমৈহতীয়া শ্ৰেণী আৰু সময়সূচীৰ প্ৰয়োজন হয়।

সময়ৰ ধাৰণা সামাজিকভাৱে সংগঠিত হোৱাৰ এটা স্পষ্ট উদাহৰণ। মানুহে কেৱল ব্যক্তিগত অনুভৱৰ ভিত্তিত সময় গণনা নকৰে; সমাজে দিন, সপ্তাহ, মাহ, ঋতু, উৎসৱ আৰু কর্মৰ সময়সূচী নির্ধাৰণ কৰে। ধর্মীয় কেলেণ্ডাৰে উপবাস, পৱিত্ৰ দিন, স্মৰণ-উৎসৱ আৰু পূজাৰ সময় নির্দিষ্ট কৰে। কৃষিভিত্তিক সমাজত বীজ সিঁচা, শস্য চপোৱা আৰু বৰষুণৰ ঋতুৰ সৈতে সামাজিক কামৰ সময় জড়িত থাকে। আধুনিক সমাজতো বিদ্যালয়ৰ সময়সূচী, কর্মদিন, চৰকাৰী বন্ধ আৰু ৰাজহুৱা অনুষ্ঠানৰ কেলেণ্ডাৰে মানুহৰ কার্যকলাপ সমন্বয় কৰে। সময়ৰ ভাগ-বতৰা কৰা শ্ৰেণীসমূহে সামাজিক সমন্বয় সম্ভৱ কৰে।

স্থানৰ ধাৰণাও সামাজিক ব্যৱস্থাৰ দ্বাৰা সংগঠিত হয়। ধর্মীয় মানচিত্ৰত কোনো স্থান পৱিত্ৰ, কোনো স্থান সাধাৰণ, কোনো স্থান নিষিদ্ধ বা বিশেষ উদ্দেশ্যৰ বুলি চিহ্নিত হ'ব পাৰে। মন্দিৰ, নামঘৰ, মছজিদ, গীর্জা, শ্মশান, তীর্থস্থান বা স্মৃতিসৌধ—এই স্থানসমূহৰ সামাজিক অর্থ স্থাপত্যত সীমাবদ্ধ নহয়। মানুহে ক'ত প্ৰৱেশ কৰিব, কেনে আচৰণ কৰিব, ক'ত সমবেত হ'ব—এই নিয়মে স্থানৰ সামাজিক গঠন সৃষ্টি কৰে। ভৌগোলিক স্থানসমূহৰ বিভাজন আৰু দিশৰ বোধো সমাজৰ আচাৰ, গোষ্ঠীগত সংগঠন আৰু দৈনন্দিন ব্যৱহাৰৰ দ্বাৰা অর্থ লাভ কৰে। স্থান একে সময়তে ভৌতিক বাস্তৱতা আৰু সামাজিক মানচিত্ৰ।

শ্রেণীবিভাজনৰ ক্ষেত্রত দুৰ্খেইমে দেখুৱায় যে মানুহে বস্তুসমূহক গোটত ভাগ কৰে, কাৰণ তেওঁলোকে সমাজত গোট, শ্রেণী আৰু সম্পৰ্কৰ অভিজ্ঞতা লাভ কৰে। কোনো সমাজৰ গোষ্ঠীগত গঠন বিশ্বব্রহ্মাণ্ডৰ বস্তুসমূহক ভাগ কৰাৰ পদ্ধতিত প্রতিফলিত হ'ব পাৰে। টোটেমিক সমাজত গোষ্ঠীৰ বিভাজন আৰু প্রাকৃতিক জগতৰ বিভাজনৰ মাজত প্রতীকী মিল থাকে। দুৰ্খেইম আৰু মার্চেল ম'ছৰ যুক্তি অনুসৰি, মানুহৰ শ্রেণীবিভাজনৰ ক্ষমতা একেবাৰে ব্যক্তিগত নহয়; ই সামাজিক অভিজ্ঞতাৰ পৰা গঢ় লৈ উঠে।

এই যুক্তিৰ অর্থ এইটো নহয় যে প্রকৃতি বা বাস্তৱ পৃথিৱীৰ অস্তিত্ব সমাজে সৃষ্টি কৰে। দুৰ্খেইমৰ বক্তব্য হৈছে যে মানুহে পৃথিৱীখনক বুজি, নাম দি আৰু শৃংখলাবদ্ধ কৰি ল'বলৈ ব্যৱহাৰ কৰা ধাৰণাসমূহ সামাজিক যোগাযোগৰ মাজত গঢ় লৈ উঠে। সমাজে উমৈহতীয়া ভাষা আৰু শ্রেণীবিভাজন প্রদান কৰে, যাৰ সহায়ত মানুহে অভিজ্ঞতা তুলনা কৰিব পাৰে। বৈজ্ঞানিক জ্ঞান নিজেও সামাজিক প্রতিষ্ঠান, পদ্ধতি, পৰীক্ষা আৰু সহকর্মীৰ পর্যালোচনাৰ মাজেৰে বিকশিত হয়। ধর্মীয় চিন্তাৰ ইতিহাস অধ্যয়ন কৰি দুৰ্খেইমে জ্ঞানৰ সামাজিক চর্তসমূহৰ ওপৰত বিস্তৃত প্রশ্ন উত্থাপন কৰে।

ধর্মৰ সামাজিক কার্য

দুৰ্খেইমৰ মতে ধর্মৰ এটা মুখ্য সামাজিক কার্য হৈছে সংহতি সৃষ্টি আৰু বজাই ৰখা। সামূহিক আচাৰে মানুহক একে স্থানত আনে, তেওঁলোকৰ মাজত ভাগ-বতৰা কৰা আবেগ সৃষ্টি কৰে আৰু গোটৰ সদস্যতাৰ অনুভৱ নবীকৰণ কৰে। ধর্মীয় উৎসৱত দূ�ৰ-দূৰণিৰ আত্মীয় আৰু সম্প্রদায়ৰ লোক একত্রিত হ'ব পাৰে। একে প্রার্থনা, ভোজন বা স্মৰণ-অনুষ্ঠানে তেওঁলোকক একে ঐতিহ্যৰ অংশ বুলি অনুভৱ কৰায়। যেতিয়া দৈনন্দিন জীৱনৰ প্রতিযোগিতা আৰু ব্যক্তিগত ব্যস্ততাই মানুহক পৃথক কৰে, তেতিয়া নিয়মিত সামূহিক অনুষ্ঠানসমূহে পুনৰ সামাজিক সম্পৰ্ক দৃঢ় কৰিব পাৰে।

দ্বিতীয়তে, ধর্মই নৈতিক নিয়ন্ত্রণ আৰু আচৰণৰ দিশ নির্ধাৰণত ভূমিকা লয়। ধর্মীয় নিয়মে মানুহক কিছুমান কাম কৰিবলৈ আৰু কিছুমান কামৰ পৰা বিৰত থাকিবলৈ কয়। এই নিয়মসমূহৰ পেছনে কেৱল শাস্তিৰ ভয় নাথাকে; পৱিত্র কর্তব্য, অন্তৰৰ দায়বদ্ধতা আৰু সম্প্রদায়ৰ অনুমোদনৰ অনুভৱো থাকে। সামাজিক জীৱনত বিশ্বাসযোগ্যতা, দায়িত্ব, সহযোগিতা বা আত্মসংযমৰ দৰে গুণক ধর্মীয় শিক্ষা সমর্থন কৰিব পাৰে। অৱশ্যে, কোন নিয়ম কেনেকৈ ব্যাখ্যা কৰা হয় সেয়া সময়, স্থান, শ্রেণী আৰু সামাজিক শক্তিৰ সৈতে সলনি হ'ব পাৰে।

তৃতীয়তে, ধর্মই ব্যক্তিক জীৱনৰ অনিশ্চয়তা আৰু সংকটৰ সময়ত অর্থৰ কাঠামো দিব পাৰে। অসুস্থতা, মৃত্যু, প্রাকৃতিক দুর্যোগ, শোক বা জীৱনৰ ব্যর্থতা মানুহৰ নিয়ন্ত্রণৰ বাহিৰত থাকিব পাৰে। ধর্মীয় কাহিনী, প্রার্থনা, সমবেত শোকানুষ্ঠান আৰু আশাৰ ধাৰণাই এনে সময়ত ব্যক্তিক অভিজ্ঞতাখিনি বুজিবলৈ আৰু আনৰ সৈতে ভাগ কৰিবলৈ সহায় কৰিব পাৰে। এই মানসিক আৰু সামাজিক সহায়ক

কেৱল ব্যক্তিগত সান্ত্বনা বুলি উলাই দিব নোৱাৰি; ইয়াৰ মাজেৰে পৰিয়াল আৰু সম্প্রদায়ৰ সহায়ৰ নেটৱর্কো সক্রিয় হয়।

চতুর্থতে, ধর্মই সামূহিক স্মৃতি সংৰক্ষণ কৰে। উৎসৱ, বার্ষিকী, তীর্থযাত্রা, পৱিত্র কাহিনী আৰু স্মৰণ-আচাৰে গোষ্ঠী বা সম্প্রদায়ৰ অতীতক বর্তমানৰ সৈতে সংযোগ কৰে। এই স্মৃতিয়ে পৰিচয়ৰ অনুভৱ গঢ়ে: "আমি কোন", "আমাৰ আগৰ লোকসকলে কি কৰিছিল", "আমাৰ উমৈহতীয়া মূল্যবোধ কি"—এই প্রশ্নৰ উত্তৰ সামাজিকভাৱে প্রচলিত হয়। একে সময়তে, কোন স্মৃতি সংৰক্ষিত হ'ব আৰু কোন স্মৃতি উপেক্ষিত হ'ব, তাৰ ওপৰত সামাজিক ক্ষমতাৰ প্রভাৱ থাকিব পাৰে।

ধর্ম আৰু সামাজিক সীমা

ধর্মীয় প্রতীক আৰু আচাৰে গোটৰ ভিতৰৰ সংহতি বৃদ্ধি কৰাৰ লগতে "আমি" আৰু "আন"ৰ মাজত সীমাও নির্মাণ কৰিব পাৰে। কোনো বিশেষ ভাষা, খাদ্যনিয়ম, পোছাক, উৎসৱ বা উপাসনাৰ পদ্ধতি এটা সম্প্রদায়ৰ পৰিচয়ৰ চিন হ'ব পাৰে। সদস্যসকলে সেই চিনসমূহেৰে নিজকে চিনাক্ত কৰে আৰু বাহিৰৰ লোকৰ পৰা পৃথকতা অনুভৱ কৰে। এই পৃথকতা সদায় সংঘাতৰ কাৰণ নহয়; ই সাংস্কৃতিক বৈচিত্র্য আৰু পৰিচয়ৰ অনুভৱো ৰক্ষা কৰিব পাৰে। কিন্তু কোনো গোটে নিজৰ আচাৰক একমাত্র গ্রহণযোগ্য বুলি ধৰি আন গোটৰ ওপৰত আধিপত্য স্থাপন কৰিলে, ধর্মীয় সীমা বৈষম্য বা সংঘাতৰ ভিত্তিও হ'ব পাৰে।

দুর্খেইমৰ সংহতি-কেন্দ্রিক তত্ত্বই ধর্মে সমাজক একত্রিত কৰাৰ দিশটো স্পষ্ট কৰে, কিন্তু ধর্মীয় গোটৰ ভিতৰৰ ক্ষমতাৰ পার্থক্য সদায় যথেষ্ট পৰিমাণে ব্যাখ্যা নকৰে। ধর্মীয় নেতৃত্ব, পুৰুষ-নাৰী ভূমিকা, জাতি বা বর্ণ, শ্রেণী, বয়স আৰু স্থানীয় ক্ষমতাৰ প্রভাৱে নির্ধাৰণ কৰিব পাৰে যে কোনে আচাৰৰ নেতৃত্ব দিব, কাক পৱিত্র স্থানত প্রৱেশৰ অনুমতি থাকিব, আৰু কোন ব্যাখ্যাই প্রামাণিক বুলি গণ্য হ'ব। সেয়েহে ধর্মৰ সামাজিক বিশ্লেষণত সংহতিৰ লগতে অন্তর্ভুক্তি, বর্জন আৰু ক্ষমতাৰ বণ্টনো অধ্যয়ন কৰা উচিত।

দুর্খেইমৰ তত্ত্বৰ সীমাবদ্ধতা আৰু সমালোচনা

দুর্খেইমৰ অন্যতম গুৰুত্বপূর্ণ সমালোচনা হৈছে তেওঁৰ "সৰল সমাজ" সম্পর্কীয় ধাৰণাৰ সমস্যা। তেওঁ টোটেমবাদী সমাজসমূহক ধর্মৰ মৌলিক ৰূপ বিচাৰি পোৱাৰ বাবে উপযুক্ত বুলি গণ্য কৰিছিল। কিন্তু অষ্ট্রেলিয়াৰ বিভিন্ন আদিবাসী সমাজৰ বিশ্বাস আৰু আচাৰ বহুত বৈচিত্র্যময়; সকলোকে একেটা সৰল স্তৰ হিচাপে ধৰা উচিত নহয়। "আদিম" আৰু "উন্নত" সমাজৰ বিভাজন তৎকালীন ইউৰোপীয় চিন্তাৰ ঔপনিৱেশিক দৃষ্টিভংগীৰ সৈতে জড়িত আছিল। আধুনিক নৃতত্ত্বই দেখুৱাইছে যে কোনো সমাজক সৰল বা জটিল বুলি একমাত্র মাপকাঠিৰে স্তৰবিন্যাস কৰিলে তাৰ নিজস্ব ইতিহাস, ৰাজনীতি

আৰু জ্ঞানব্যৱস্থাক অৱমূল্যায়ন কৰা হয়। সেয়েহে তেওঁৰ মূল সমাজতাত্ত্বিক অন্তর্দৃষ্টি গ্ৰহণ কৰিলেও, তথ্য নিৰ্বাচন আৰু সভ্যতাৰ স্তৰ সম্পৰ্কীয় অনুমান সমালোচনামূলকভাৱে পঢ়া উচিত।

দ্বিতীয় সমালোচনা হৈছে তেওঁ ধৰ্মৰ উৎপত্তি আৰু সামাজিক কাৰ্যৰ ব্যাখ্যাত টোটেমবাদৰ ওপৰত অত্যধিক নিৰ্ভৰ কৰিছিল। টোটেমবাদৰ কিছুমান বৈশিষ্ট্য ধৰ্মীয় জীৱনৰ মৌলিক উপাদান বুজিবলৈ সহায়ক হ'লেও, সকলো ধৰ্মৰ আৰম্ভণি বা কেন্দ্ৰ একে নহয়। বৃহৎ একেশ্বৰবাদী ধৰ্ম, বৌদ্ধ ধৰ্মৰ বিভিন্ন ধাৰা, স্থানীয় পূৰ্বপুৰুষ-পূজা, লোকবিশ্বাস আৰু আধুনিক আধ্যাত্মিক আন্দোলনৰ গঠন ভিন্ন। কিছুমান ধৰ্মীয় জীৱনত ব্যক্তিগত সাধনা বা দৰ্শনীয় চিন্তা সামূহিক আচাৰতকৈ অধিক গুৰুত্ব লাভ কৰিব পাৰে।

তৃতীয়তে, "সমাজে নিজৰেই পূজা কৰে" বুলি কোৱা বক্তব্যই ধৰ্মীয় বিশ্বাসীৰ নিজস্ব অভিজ্ঞতাক হ্ৰাস কৰি দেখুৱাব পাৰে। কোনো বিশ্বাসীৰ বাবে ঈশ্বৰ, দেৱতা, মুক্তি বা পৱিত্ৰ উপস্থিতি বাস্তৱ আৰু সমাজৰ প্ৰতীকলৈ সীমাবদ্ধ নহয়। সমাজতাত্ত্বিক ব্যাখ্যাই বিশ্বাসৰ সামাজিক চৰ্ত বুজায়, কিন্তু ই বিশ্বাসীৰ সকলো ব্যক্তিগত আৰু আধ্যাত্মিক অভিজ্ঞতা সম্পূৰ্ণৰূপে ব্যাখ্যা কৰিব নোৱাৰে। কোনো ধৰ্মীয় অভিজ্ঞতা সমাজৰ নিয়মৰ বিৰুদ্ধেও যাব পাৰে—যেনে কোনো সাধক বা সংস্কাৰকে প্ৰচলিত মূল্যবোধক প্ৰত্যাহ্বান জনাব পাৰে।

চতুৰ্থতে, দুৰ্খেইমে সংহতি আৰু একতাৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব দিয়াৰ বাবে ধৰ্মৰ সংঘাতমূলক বা ক্ষমতামূলক দিশ তুলনামূলকভাৱে কম আলোচনা কৰিছে। ধৰ্মীয় প্ৰতিষ্ঠানে সামাজিক সহায়, নৈতিকতা আৰু ঐক্য গঢ়িব পাৰে; একে সময়তে ই সামাজিক স্তৰবিন্যাস, লিংগ বৈষম্য, জাতিগত বিভাজন বা ক্ষমতাৰ বৈধতা দিতেও ব্যৱহৃত হ'ব পাৰে। কোনো গোটৰ পৱিত্ৰতা আৰু পৰিচয়ৰ দাবী আন গোটৰ অধিকাৰ সীমিত কৰিব পাৰে। এই দিশসমূহ বুজিবলৈ মাৰ্ক্সীয়, নাৰীবাদী, উত্তৰ-ঔপনিৱেশিক আৰু সংঘাতমূলক দৃষ্টিভংগীৰ সহায় ল'ব লাগে।

পঞ্চমতে, সামূহিক আচাৰ আৰু ধৰ্মীয় সংহতিৰ সম্পৰ্ক সদায় সৰল নহয়। একে আচাৰত অংশ লোৱা মানুহৰ অভিজ্ঞতা ভিন্ন হ'ব পাৰে। কিছুমান লোক আনন্দ বা আত্মীয়তা অনুভৱ কৰিব পাৰে, আন কিছুমানে বাধ্যবাধকতা, অস্বস্তি বা বৰ্জনৰ অনুভৱ কৰিব পাৰে। অনুষ্ঠানৰ বাহ্যিক একতা অন্তর্নিহিত মতভেদক ঢাকি ৰাখিব পাৰে। সেয়েহে আচাৰক গোটৰ সম্পূৰ্ণ ঐক্যৰ প্ৰমাণ বুলি ধৰি লোৱাৰ আগতে অংশগ্ৰহণকাৰীৰ বিভিন্ন কণ্ঠ, গোটৰ আভ্যন্তৰীণ বিভাজন আৰু পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰক্ৰিয়া অধ্যয়ন কৰিব লাগে।

সমসাময়িক সমাজত দুৰ্খেইমৰ প্ৰাসংগিকতা

বৰ্তমান সময়ত ধৰ্মৰ ৰূপ বহুবিধ হৈছে। নগৰায়ন, শিক্ষা, বিজ্ঞান, বিশ্বায়ন আৰু ডিজিটেল যোগাযোগে মানুহৰ ধৰ্মীয় জীৱনত পৰিৱৰ্তন আনিছে। বহু লোক একাধিক ধৰ্মীয় পৰম্পৰাৰ সৈতে পৰিচিত হৈছে; কিছুমানে পৰম্পৰাগত প্ৰতিষ্ঠানৰ পৰা আঁতৰি ব্যক্তিগত আধ্যাত্মিকতা অনুসৰণ

কৰিছে; আন কিছুমানে সামাজিক মাধ্যমৰ জৰিয়তে ধর্মীয় সম্প্রদায় গঢ়িছে। এই পৰিৱর্তনৰ মাজতো দুর্খেইমৰ প্রশ্নসমূহ প্রাসংগিক: কোন প্রতীক পৱিত্র বুলি গণ্য হয়? মানুহে একেলগে কি আচাৰ কৰে? কোন অনুভৱে তেওঁলোকক গোটৰ সৈতে সংযুক্ত কৰে? ভাগ-বতৰা কৰা বিশ্বাসে নৈতিক দায়িত্ব আৰু সামাজিক সম্পর্ক কেনেকৈ গঢ়ে?

ডিজিটেল জগততো সামূহিক আচাৰৰ কিছুমান নতুন ৰূপ দেখা যায়। অনলাইন প্রার্থনা, লাইভ ধর্মীয় অনুষ্ঠান, উৎসৱৰ ভিডিঅ' ভাগ-বতৰা, স্মৃতি-গোট, শোকৰ বার্তা আৰু সামূহিক সমর্থনৰ পৃষ্ঠাসমূহে মানুহক ভৌতিকভাৱে দূৰত থাকিও একে অভিজ্ঞতাত অংশ ল'বলৈ সুবিধা দিয়ে। এই অভিজ্ঞতাসমূহ পৰম্পৰাগত সমাবেশৰ সৈতে একে নহয়; তথাপি, ইয়াতো প্রতীক, পুনৰাবৃত্তি, ভাগ-বতৰা কৰা ভাষা আৰু সম্প্রদায়ৰ উপস্থিতি থাকে। দুর্খেইমৰ তত্ত্ব ব্যৱহাৰ কৰি ডিজিটেল আচাৰৰ সামাজিক প্রভাৱ অধ্যয়ন কৰিব পাৰি, লগতে অনলাইন অংশগ্রহণে কেনেকৈ নতুন অন্তর্ভুক্তি বা বর্জন সৃষ্টি কৰে তাকো সুধিব পাৰি।

ধর্মনিৰপেক্ষ অনুষ্ঠানৰ বিশ্লেষণতো দুর্খেইমৰ দৃষ্টিভংগী উপযোগী। জাতীয় পতাকা উত্তোলন, স্বাধীনতা দিৱস, শ্বহীদ স্মৰণ, ৰাজহুৱা শোক, ক্রীড়া প্রতিযোগিতা আৰু নাগৰিক প্রতিবাদত একে প্রতীক আৰু আবেগৰ জৰিয়তে মানুহে সামূহিক পৰিচয় প্রকাশ কৰে। এই অনুষ্ঠানবোৰ ধর্মীয় নহ'লেও পৱিত্রতা সদৃশ মর্যাদা, নিষেধ আৰু নৈতিক অনুভৱ সৃষ্টি কৰিব পাৰে। শ্বহীদৰ স্মৃতিসৌধত মানুহে সাধাৰণ আচৰণৰ পৰা পৃথক সন্মান প্রদর্শন কৰে। এই পৰিঘটনাসমূহে দেখুৱায় যে আধুনিক সমাজত ধর্মৰ ৰূপ সলনি হ'লেও পৱিত্রতা, প্রতীক আৰু সামূহিক আচাৰৰ সামাজিক প্রয়োজন নোহোৱা হোৱা নাই।

অসমীয়া সমাজৰ প্রেক্ষাপটত দুর্খেইমীয় বিশ্লেষণ

অসমীয়া সমাজত ধর্মীয় আৰু সাংস্কৃতিক জীৱনৰ বিভিন্ন ৰূপ—নামঘৰ, সত্র, বিহু, নাম-কীর্তন, মন্দিৰ, মছজিদ, গীর্জা, মঠ, স্থানীয় দেৱ-দেৱী, গাঁওভিত্তিক পূজা আৰু সামূহিক উৎসৱ—সমাজতাত্ত্বিক অধ্যয়নৰ সমৃদ্ধ ক্ষেত্র। দুর্খেইমৰ ধাৰণাৰে এইবোৰ বিশ্লেষণ কৰিলে কেৱল বিশ্বাসৰ বিষয়বস্তু নহয়, মানুহে কেনেকৈ একত্রিত হয়, কোনে অনুষ্ঠানৰ দায়িত্ব লয়, কিদৰে সামাজিক সহায় বিনিময় হয় আৰু গোটৰ পৰিচয় কেনেকৈ পুনৰ প্রকাশ পায়, সেইবোৰো দেখা যায়। উদাহৰণস্বৰূপে, নামঘৰত সমবেত প্রার্থনা আৰু নাম-কীর্তনৰ সময়ত গীত, পাঠ, নিয়ম আৰু সামূহিক উপস্থিতিয়ে কেনে সামাজিক অনুভৱ সৃষ্টি কৰে, তাক ক্ষেত্র-গৱেষণাৰ জৰিয়তে অধ্যয়ন কৰিব পাৰি।

বিহুৰ দৰে ঋতুভিত্তিক উৎসৱত ধর্মীয়, কৃষিভিত্তিক, সাংস্কৃতিক আৰু পাৰিবাৰিক উপাদান একেলগে থাকে। মানুহে গীত, নৃত্য, খাদ্য, পোছাক আৰু পৰস্পৰ সাক্ষাতৰ জৰিয়তে উমৈহতীয়া পৰিচয় প্রকাশ কৰে। বিভিন্ন জনগোষ্ঠীয়ে নিজস্ব উৎসৱ পালন কৰে আৰু তাৰ জৰিয়তে নিজৰ ঐতিহ্য সংৰক্ষণ কৰে। দুর্খেইমীয় অধ্যয়নে সুধিব পাৰে—উৎসৱত কোন প্রতীক বিশেষ মর্যাদাপ্রাপ্ত হয়,

উৎসৰে কিদৰে সামাজিক সম্পর্ক নবীকৰণ কৰে, আৰু নগৰায়ন বা প্ৰব্ৰজনে উৎসৱৰ ৰূপ কেনেকৈ সলনি কৰিছে? একে সময়তে, কোনে উৎসৱত কেন্দ্ৰীয় ভূমিকা পায় আৰু কোন গোটৰ অংশগ্ৰহণ সীমিত থাকে, তাকো পৰীক্ষা কৰিব লাগে।

অসমৰ বহুজাতিক আৰু বহু ধৰ্মীয় পৰিৱেশত ধৰ্মীয় অনুষ্ঠানসমূহে আন্তঃসম্প্ৰদায়িক সম্পৰ্ক বুজিবলৈও সুযোগ দিয়ে। কিছুমান উৎসৱত বিভিন্ন ধৰ্ম বা জনগোষ্ঠীৰ মানুহে পৰস্পৰৰ সৈতে অংশ লয়, শুভেচ্ছা বিনিময় কৰে বা সহায় আগবঢ়ায়। আন কিছুমান ক্ষেত্ৰত পৃথক পৰিচয় বা ঐতিহাসিক উত্তেজনাই দূৰত্ব সৃষ্টি কৰিব পাৰে। দুৰ্খেইমৰ তত্ত্বই ভাগ-বতৰা কৰা আচাৰ আৰু প্ৰতীকৰ সংহতিমূলক ক্ষমতা দেখুৱায়; কিন্তু এই সংহতি কিমান অন্তৰ্ভুক্তিমূলক আৰু কোনে তাৰ পৰা বাহিৰত থাকে, সেই প্ৰশ্নও সমানেই গুৰুত্বপূৰ্ণ। স্থানীয় ক্ষেত্ৰ-গৱেষণাই তত্ত্বক বাস্তৱ অভিজ্ঞতাৰ সৈতে মিলাই চাব পাৰে আৰু আঞ্চলিক সমাজৰ নিজস্ব জটিলতা প্ৰকাশ কৰিব পাৰে।

ইমাইল দুৰ্খেইমৰ ধৰ্মৰ সমাজতত্ত্বই ধৰ্মক ব্যক্তিগত বিশ্বাসৰ সীমাৰ পৰা উলিয়াই সামূহিক জীৱনৰ কেন্দ্ৰত স্থাপন কৰে। তেওঁৰ বিশ্লেষণত ধৰ্ম হৈছে পৱিত্ৰ বস্তুৰ বিষয়ে বিশ্বাস আৰু আচাৰৰ এক সংগঠিত ব্যৱস্থা, যি মানুহক নৈতিক সম্প্ৰদায়ত একত্ৰিত কৰে। পৱিত্ৰ আৰু অপৱিত্ৰৰ বিভাজনে সমাজৰ মূল্যবোধ আৰু সীমা স্পষ্ট কৰে; আচাৰে বিশ্বাসক পুনৰাবৃত্তি কৰি জীৱন্ত ৰাখে; টোটেমে গোষ্ঠীৰ পৰিচয় আৰু সামূহিক শক্তিক প্ৰতীকী ৰূপ দিয়ে; আৰু সামূহিক উচ্ছ্বাসে মানুহক নিজৰ একক অস্তিত্ব অতিক্ৰম কৰি বৃহত্তৰ গোটৰ অংশ হিচাপে অনুভৱ কৰায়। ধৰ্মীয় প্ৰতীক আৰু আচাৰৰ মাজেৰে সমাজে নিজৰ স্মৃতি, নৈতিকতা আৰু ঐক্যক পুনৰ প্ৰকাশ কৰে।

দুৰ্খেইমে ধৰ্মৰ ক্ষেত্ৰৰ পৰা আগবাঢ়ি সময়, স্থান আৰু শ্ৰেণীবিভাজনৰ দৰে জ্ঞানৰ মৌলিক ধাৰণাও সামাজিক জীৱনৰ সৈতে যুক্ত কৰে। এই যুক্তিয়ে তেওঁৰ তত্ত্বক কেৱল ধৰ্মীয় অনুষ্ঠানৰ অধ্যয়ন নহয়, মানৱ চিন্তা আৰু সমাজৰ পা�ৰস্পৰিক সম্পৰ্কৰ বিস্তৃত বিশ্লেষণ কৰি তোলে। তেওঁৰ ব্যাখ্যাই দেখুৱায় যে মানুহে পৃথিৱীক বুজিবলৈ আৰু একেলগে বসবাস কৰিবলৈ উমৈহতীয়া অৰ্থ আৰু শ্ৰেণীৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। সেয়েহে ধৰ্মৰ অধ্যয়ন সমাজৰ নৈতিক আৰু বৌদ্ধিক গঠনৰ অধ্যয়নো।

অৱশ্যে, দুৰ্খেইমৰ তত্ত্বক সম্পূৰ্ণ আৰু চূড়ান্ত ব্যাখ্যা বুলি ধৰা উচিত নহয়। তেওঁৰ টোটেমবাদৰ তথ্য আৰু "আদিম" সমাজ সম্পৰ্কীয় অনুমান সমালোচনামূলকভাৱে পুনৰীক্ষণ কৰিব লাগে; ধৰ্মীয় অভিজ্ঞতাৰ ব্যক্তিগত আৰু আধ্যাত্মিক অৰ্থক সমাজৰ প্ৰতীকলৈ সম্পূৰ্ণ সংকুচিত কৰিব নোৱাৰি; আৰু ধৰ্মীয় সংহতিৰ লগতে ক্ষমতা, বৈষম্য, সংঘাত আৰু বৰ্জনো অধ্যয়ন কৰিব লাগে। এই সীমাসমূহ স্বীকাৰ কৰিলেই তেওঁৰ তত্ত্বৰ মূল্য কমি নাযায়; বৰং ই দেখুৱায় যে সমাজতাত্ত্বিক চিন্তা নতুন তথ্য আৰু দৃষ্টিভংগীৰ সৈতে বিকশিত হয়।

সামগ্ৰিকভাৱে, দুৰ্খেইমৰ ধৰ্মতত্ত্ব আজিও উপযোগী, কাৰণ ই আমাক সুধিবলৈ শিকায়—মানুহে একেলগে কিয় আচাৰ কৰে, কিছুমান বস্তুৰ প্ৰতি কিয় গভীৰ সন্মান অনুভৱ কৰে, আৰু গোটৰ প্ৰতীকসমূহে কেনেকৈ সামাজিক জীৱনক অৰ্থ দিয়ে? ধৰ্মীয় উৎসৱ, ৰাজহুৱা স্মৰণ, জাতীয় অনুষ্ঠান,

অনলাইন সম্প্রদায় আৰু স্থানীয় সাংস্কৃতিক আচাৰ—এই সকলো ক্ষেত্ৰতে তেওঁৰ ধাৰণাসমূহৰ সহায়ত সামূহিক জীৱনৰ ৰূপ পৰীক্ষা কৰিব পাৰি। তেওঁৰ স্থায়ী অৱদান হৈছে ধৰ্মক সমাজৰ বাহিৰৰ অদ্‌ভুত বস্তু বুলি নাচাই, সমাজে নিজকে অনুভৱ, সংগঠিত আৰু পুনৰ সৃষ্টি কৰা এক শক্তিশালী পদ্ধতি হিচাপে বুজিবলৈ দিয়া।

তথ্যসূত্ৰ

Durkheim, Émile. 1912. *Les formes élémentaires de la vie religieuse*. Paris: Félix Alcan.

Durkheim, Émile. 1915. *The Elementary Forms of the Religious Life*. Translated by Joseph Ward Swain. London: George Allen & Unwin.

Durkheim, Émile. 1895. *Les règles de la méthode sociologique*. Paris: Félix Alcan.

Durkheim, Émile. 1893. *De la division du travail social*. Paris: Félix Alcan.

Durkheim, Émile. 1897. *Le suicide: étude de sociologie*. Paris: Félix Alcan.

Pickering, W. S. F. 1984. *Durkheim's Sociology of Religion: Themes and Theories*. London: Routledge & Kegan Paul.

Lukes, Steven. 1973. *Émile Durkheim: His Life and Work*. London: Allen Lane.